

SENEM TİMURÖĐLU
Kanatlanmış Kadınlar

SENEM TIMUROĞLU Notre Dame de Sion Fransız Lisesi'ni bitirdikten sonra Mimar Sinan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Paris'te Doğu Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü'nde ve Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı bölümünde iki yüksek lisans derecesi aldı. 2017'de Paris Sorbonne IV'te "19. yüzyıl Osmanlı ve Fransız Kadın Edebiyatına Feminist ve Transnasyonal Bakışlar" adlı tezini tamamladı. 2009 yılından beri Özyeğin Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı derslerinin yanı sıra toplumsal cinsiyet ve edebiyat, feminist teori üzerine seçmeli dersler vermektedir. Araştırma alanları arasında kadın edebiyatı tarihi, dişil yazı, Fransız feminizmi ve post-hümanist teoriler bulunmaktadır.

İletişim Yayınları 2864 • Araştırma-İnceleme Dizisi 463

ISBN-13: 978-975-05-2807-1

© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

I. Baskı 2020, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Aksu Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Taha Toros Arşivi (bkz. kitapta s. 226)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SENEM TİMURÖĐLU

Kanatlanmış Kadınlar

Osmanlı ve Avrupalı
Kadın Yazarların Dostluğu

Babama ve oğlum Mert Deniz'e...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	11
SUNUŞ.....	15
Giriş	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
Fatma Aliye: 19. Yüzyılda Osmanlı'nın İlk Transnasyonal Müslüman Kadın Yazar ve Düşünürü	23
Erkeklerden oluşan güvenlik ağı ile haremde "agora"ya çıkış.....	28
<i>Baba-kız ilişkisi</i>	28
<i>Fatma Aliye - Ahmet Mithat ilişkisi</i>	31
<i>Ağabey-kızkardeş ilişkisi</i>	45
Judith'in kaderine boyun eğmeyen bir yazar.....	48
<i>Çocukluk ve genç kızlık çağı</i>	48
<i>Evlilik çağı</i>	54
Fatma Aliye ve kızları.....	62
Fatma Aliye ve George Sand.....	66
Osmanlı agora'sından sınırların ötesine.....	71
<i>Nisvan-ı İslâm</i>	76

Fatma Aliye'yi, Avrupa feminizmi ve aydınlanmış dindar söylemlerle birlikte okumak.....	90
İlk kadın feylesof.....	95
Histeri'nin alanından kadın aklın egemenliğine.....	100
Sonuç: Fatma Aliye, sınırları aşan bir yazar.....	117

İKİNCİ BÖLÜM

Avrupa'ya Seyahat Eden

İlk Osmanlı Kadınları

ve Avrupalı Kadın Dostları.....	123
Haremden kaçanlar: Avrupa; Osmanlı kadınlarının özgürlük mekânı.....	124
Selma Rıza (Feraceli) (1872-1931).....	128
Hayriye Ben-Ayad.....	134
Şeref Hanım.....	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Les Désenchantées:

Osmanlı'nın Mutsuz Kadınları.....	151
Pierre Loti ve Osmanlı erkek reformcularının <i>Les Désenchantées</i> hakkındaki yorumları.....	158
"Mutsuz kadınların" özgürlük yolculuğunda Avrupalı kadın dostları.....	169
Marc Hélys (Marie Léra), <i>Kapalı Bahçe</i> ve <i>Le Secret des Désenchantées</i> (<i>Desenchantées'nin Sırrı</i>).....	174
Marcelle Tinayre: <i>Bir Kadın Gezgin</i> <i>Tinayre'nin Günlüğü</i> : Pierre Loti'nin <i>Les Désenchantées</i> romanına bir yanıt.....	183

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hatice Zinnur ve "Zeynep Hanım":

Var ile Yok Arasında

Bir Entelektüel Osmanlı Kadını.....	191
Hatice Zinnur'un gizemli yaşamöyküsünün peşinde.....	191
Zinnur, Nuriye ve Marc Hélys'in magazinleştirilen öyküsü.....	200
Hatice Zinnur'un, Marc Hélys ve Grace Ellison'un akademide tartışmalı varlığı.....	205

<i>Bir Türk Kadının Avrupa İzlenimleri:</i>	
Ne Doğu ne Batı, "hiçbir yer"de kadın olmak	209
Zeynep ve Grace Ellison arasında	
özene dayalı bir etik	214
<i>Uygarlık rüyasının sonu</i>	217
<i>"Özgür kadın"ı aramak</i>	219
KAYNAKÇA	239
DİZİN	245

TEŞEKKÜR

Bu kitap 2017 Aralık ayında Paris Sorbonne Üniversitesi IV'te savunduğum “19. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı ve Fransız Kadın Yazarların Yapıtlarına Feminist Transnasyonal Bir Bakış” başlıklı tezimin kitaplaştırılmış halidir. Dolayısıyla kitabı doğuran tezime katkıda bulunan herkese teşekkürü borç bilirim. Öncelikle tez danışmanım Prof. Sophie Bachel'a, tez çalışmamın en başından beri bana verdiği güç, moral ve destek ile karşıma çıkan tüm zorlukları, kolaylıkla atlatabilmemi sağladığı, bana sevgiyle rehberlik ettiği için minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Dikkatli ve titiz okuması, değerli yorumlarıyla kitabımın tamamlanmasında büyük emeği geçen jüri üyem Prof. Nüket Esen'e sabrı, bana ayırdığı zaman ve emekleri için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez jüri üyelerim Timour Muhiddin ve Dr. Alexandre Toumarkine'e çalışmamı değerlendirmeyi kabul ettikleri için teşekkürü borç bilirim.

Tez yolculuğumun başında, Paris-İstanbul arası tüm idari işlemleri takip ederken yanımda olan, yardımsever ve iyi kalpli Dr. Efstrotia Oktapoda'ya içten teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmalarım için Paris'e her gelişimde bana sıcacık evini açan Celin Vuraler'e içten dostluğu için minnettirim.

Tez yazmaya karar verme aşamasında içimdeki ateşi yakan, üniversiteden bu yana akademik yolculuğumda yanımda olan Seval Şahin'e, tez çalışmasının başlangıcından sonuna kadar, araştırmalarımın sonuçlarını sabırla dinleyen, her yazdığımı okuyan ve değerli önerilerde bulunan, manevi desteğini, dostluğunu her an hissettiğim çalışma arkadaşım Çimen Günay-Erkol'a içten teşekkür ederim.

Bu tez, parçası olmaktan gurur duyduğum Özyeğin Üniversitesi'nin rektörü Prof. Dr. Esra Gençtürk'ün maddi ve manevi desteği sayesinde tamamlanabilmiştir. Desteklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde, üniversitedeki çalışma arkadaşlarım Güray Erkol, Şima İmşir, Wendy Wiseman, Ali Serdar, Alper Açık, Michel Martinez, Egem Atik, Esra Derya Dilek, Fatma Damak, Güneş Sezen ve Uğur Çalışkan'a heyecanlı ancak bir o kadar da yorucu yolculuğumda gösterdikleri anlayış ve destekleyici sohbetleri için teşekkür ederim. Özyeğin Üniversitesi Kütüphanesi çalışanları İlkay Holt, Muhteşem Önder, Özlem Efe, Ayhan Bozkurt'a kaynaklara ulaşmamda bana sağladıkları mütahiş destek için çok teşekkür ederim.

Tezin yalnızca Fransızca çeviri ve düzeltisinde bana sağladığı destek ve Fransızcanın inceliklerini bana öğrettiği için değil, buluşlarımı heyecan ve tutkuyla dinlediği, ele aldığım kadın yazarların yapıtlarını benzer bir tutkuyla okuduğu, benimle değerli fikirlerini paylaştığı, tartıştığı için Jeanine Riegel'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çocukluğumdan bu yana, ruh yoldaşlarım olan Merve Tiz ve Melis Karadeniz'e tez sürecinde de beni yalnız bırakmadıkları için teşekkür ederim.

Kızkardeşim Ufuk her zaman olduğu gibi tez sürecinde de maddi ve manevi desteklerini benden esirgemedi; her za-

man arkamda olduğunu bana hissettirdiği, aramızda kura-bildiğimiz kızkardeşlik dayanışması için çok şanslıyım. An-nem, erkek kardeşim Kemal, eşim Barbaros ve oğlum Mert Deniz'e tez süreci boyunca bana gösterdikleri sabır ve yoklu-ğumda gündelik yaşamın zorunluluklarını sevgiyle üstlen-dikleri için ne kadar teşekkür etsem azdır. Uykusuz geceler-de, masa başında yanımda varlığıyla bana destek olan Kedi-miz Şanslı'yı da anmak isterim.

Bu çalışmadaki kadınların Türkçe'de okurla buluşması-na katkıda bulunan Aksu Bora'ya ve Tanıl Bora'yla beraber tüm İletişim Yayınları çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Ancak bu kitap, ideallerime her zaman saygı duyan ve ina-nan, küçüklüğümden beri kendi gücümü keşfetmem, özgü-ven, özsevgim ve özsaygımın gelişmesinde büyük rolü olan babam olmasaydı doğamazdı. Bu çalışmayı ona ve oğluma ithaf ediyorum.

SUNUŞ

19. yüzyıl sonlarında artık iyice ortaya çıkmaya başlayan Osmanlı kadın yazarlar son yıllarda epey ilgi çeker oldu ve haklarında birçok çalışma yapıldı. Elinizdeki bu çalışma ise Osmanlı kadın yazarların yazdıkları ile dönemin Fransız kadın yazarlarının yazdıklarını karşılaştırmalı olarak ele alıp konuya yeni bir bakış açısı getiriyor. Osmanlı kadınların kendi hayatları ve Avrupa izlenimleri hakkında söyledikleri ile İstanbul'a gelen Fransız gezgin kadın yazarların "harem" hayatı ile ilgili tespitleri birlikte ele alınıyor. Kadın özgürlükleri konusunda Osmanlı'da ve Avrupa'da yaşanan benzer mücadeleler çeşitli bireylerin kendilerine özgü deneyimleri ile ortaya konuyor.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Osmanlı kadın hareketinin önemli figürlerini ve onların yazdıklarını bu denli ayrıntılı ele alan başka bir çalışmaya ben rastlamadım. İlk kadın romancı kabul edilen Fatma Aliye Hanım bu dönemin –erkek yazarlar dahil– en önemli yazarlarından biri olduğundan ayrıntılı bir biçimde ele alınıyor; George Sand ile karşılaştırılması dahil hakkında birçok ilginç tespit yapıldı.

yor. Avrupa'ya seyahat eden ilk Osmanlı kadınları olan Selma Rıza, Hayriye Ben-Ayad ve Şeref Hanım'ın ve Hatice Zinur'un yazdıklarıyla bu kadınların Batı dünyasını algılayışları önümüze seriliyor. Ardından da aynı dönemde Osmanlı kadınları ile ilgili yazan bazı Fransızların eserleri tartışılıyor.

Bu ilgi çekici, renkli konu aslında bir doktora tezi çalışması. Senem Timuroğlu'nun, Paris Sorbonne Üniversitesinde Prof. Sophie Basch danışmanlığında yazdığı doktora tezinin ikinci danışmanı bendim. 2014 ile 2017 yılları arasındaki yazma sürecinde Fransız yazarlarla ilgili kısımlardan Prof. Basch, Osmanlı yazarlarla ilgili kısımlardan ise ben sorumluydum. Bu tez vesilesiyle ayrıntılı bilmediğim dönemin Fransız kadın yazarlarını da öğrenmiş oldum. Bu kadınların Osmanlı kadını karşısında duruşlarının çeşitliliği, tek tip "Osmanlıya Batı'nın bakışı" klişelerinin ne kadar yanıltıcı olduğunu gösteriyordu. Tabii 19. yüzyılda Fransız gözüyle Osmanlı kadını denince kendisi kadın olmasa da konunun olmazsa olmazı –benim pek sevmediğim– Pierre Loti kısımları da çok ilgi çekiciydi. Bu uzun ve ayrıntılı araştırma ve değerlendirmenin sonunda, 15 Aralık 2017'de Senem doktora tezini Sorbonne'da başarı ile savundu.

Bu çalışma dünya kadın edebiyatının ele alınmış biçimlerine de eleştiriler getiriyor ve bazı yeni öneriler sunuyor. Özellikle 19. yüzyıl sonu Osmanlı ve Fransız kadın yazarları biraz daha iyi tanımanın ve bu kadınların kendi dünyalarını ve birbirlerinin hayatlarını algılayışlarını okumanın çok heyecan verici olduğunu düşünüyorum.

NÜKET ESEN
Cunda

Giriş

Yola çıkış noktam, 19. ve erken 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun entelektüel dünyasını etkileyen Aydınlanma felsefesinin sebep olduğu, Müslüman Osmanlı kadın aydınlar üzerindeki zihniyet dönüşümünü araştırmaktı. Dünyada farklı zamanlarda başlayan ve farklı biçimlerde tezahür eden ekonomik ve felsefi değişim rüzgârı, Osmanlı'ya uğradığında kadınların düşünce dünyasını, inançlarını, yaşam tahayyüllerini nasıl etkilemişti? Bu sorunun peşinden gittiğimde, bu değişimin Osmanlı Müslüman kadınları için örgütlü bir özgürlük mücadelesine dönüştüğünü ve bu mücadelede Avrupalı kadınlar ile türlü temaslar, fikir alış verişi, etkileşimler içerisinde olduklarını fark ettim. Böylece, çalışmama kendi ulusal sınırlarını aşarak, Doğu ve Batı olarak kesin çizgiler ile ayrılarak inşa edilen söylemlere rağmen, birbirleriyle buluşmayı başarmış Osmanlı ve Avrupalı kadınları aldım.

Dünyanın radikal değişimlerden geçtiği bu dönemde, kadınların özgür dünya tahayyüllerini kültürler arası, sınırlar arası temas noktalarında paylaştıklarını, çoğalttıklarını gördüm. Bu ya yolculuk ederek ya da yazarak mümkün olmuş-

tur. Her ikisini gerçekleştirenler olduğu gibi, yalnızca başka dillere çevrilen yapıtları aracılığıyla düşünceleri sınırları aşabilmiş olanlar da vardır. İşte bu çalışmada, yapıtları Avrupa dillerine çevrilmiş ve/ya da Avrupa'ya seyahat etmiş Müslüman Osmanlı kadın yazarları ve onlar ile dost olmuş Avrupalı kadın yazarların yapıtları okurla buluşuyor. Bu temasların ne derece erkeklerin sınırladığı, kısıtladığı, tanımladığı, böldüğü, düşmanlaştırdığı Doğu ve Batı siyasetini aşabildiğini, ne kadar bu tanımları esnetebildiği, klişeleşmiş kalıplara itiraz edebildiğini göreceğiz.

“Sınırları aşan” yapıtları önüme koyduğumda, Avrupa-merkezli beyaz, Batılı, erkek edebiyat tarihinde hepsinin “harem edebiyatı” piyasasının birer parçası sayıldığını gördüm. Bu dönemde Avrupa’da Doğu, romanlarda, gezi kitaplarında, gezi rehberlerinde, resimlerde, fotoğraflarda, reklam ve afişlerde pek revaçtaydı. Kapıları sımsıkı kapalı, saklı bir dünya olduğu için Avrupalıların hayalgücünü fazlasıyla kurcalayan, etrafında çoklu bir mitolojinin kurulduğu “harem” ve “odalık” imgeleri, Doğu’yu yansıtan en önemli unsurlardı. Harem, Batılı zihniyet tarafından Doğulu erkeğin despotluğunun simgesi, şehvet odağı bir mekâna indirgenmişti. Bu çalışmada, hareme, toplumsal cinsiyetin inşa edildiği, kurulduğu bir mekân gözüyle bakacağız; kadınlıkları bu mekânda inşa edilen yazarlarımızın toplumsal cinsiyet normlarına karşı itirazları, bu normları dönüştürme mücadeleleri, yeni kadınlık ve erkeklik tasavvurlarının, toplumsal cinsiyet önerilerinin neler olduğu üzerinde duracağız. Dolayısıyla harem, bu kadınların yapıtlarında dönüßen, değişen, sınırları genişletilen, aşılan, yeniden yazılan bir mekân olarak ele alınacak. Müslüman Osmanlı kadınlarının “kendine ait odası” olarak “harem” ve Avrupalı hemcinslerini kabul ettikleri, böylece sınırların ötesinden fikirlerin çarpıştığı bir karşılaşma mekânı olarak harem. Bu, aynı zamanda me-

cazi anlamda bir karşılaşma; Müslüman bir Osmanlı kadının yazdıklarını İngiltere'deki evinde okuyan bir kadın okur da aslında kendi "harem"inde farklı kültürden hemcinsiyle sohbet etmektedir.

Kitapta, sırasıyla Fatma Aliye (1862-1936), George Sand (1804-1876), Marc Hélys (1874-1956), Marcelle Tinayre (1870-1948) ve Hatice Zinnur'un (1883-1923) yapıtlarına bakacağız. Bize yeni bir çağın başlangıcında özgürlüğe doğru kanat açmış kadınların sözlerini iletcekler. Yapıtların çeşitliliği, farklı kadınlık deneyimleriyle karşılaşmamızı sağlıyor. Böylece, "harem edebiyatı" altında zamanda donmuş, statik bir kavram olan "harem"i de çoğul kimliklerin deneyimlerinin yer aldığı, tarih boyunca değişen, dönüşen bir mekân olarak yeniden düşünmemizi sağlıyorlar. Yapıtlara bireysel öyküler, özgürlük mücadelesi anlatıları penceresinden bakacağım. Ve çok dilli ulusötesi edebiyatlar olarak, dünya edebiyatı içinde konumlandırarak hak ettikleri yeri bulmalarına aracı olmayı umuyorum.

Erkeklerin fantezilerinde yarattıkları, kalemleriyle şekillendirdikleri "Doğu" ve "Batı"nın kadın imgeleri, haremde yaşayan kadınların kaleminde sarsılıyor; kadınlar bize, her iki kültürün de patriyarkal ideoloji anlamında kültürel benzeşimler ve etkileşimlerle birbirine geçtiğini, hatta yarattıkları kutuplaştırıcı çatışmalarla birbirlerinin gücünü beslediklerini gösteriyor. Böylece yapıtlardaki fikirler, tek cinsiyetli kurulan paradigmalara bir nefes alanı açıyor.

Yapıtları, Oryantalizm ve Oksidentalizm teorileri içerisinden okumayı özellikle tercih etmedim. Zira bu söylemler, Laura Nader'in, "Orientalisme, Occidentalisme and the Controle of Women"¹ başlıklı makalesinde belirttiği gibi, kadınları ayırıştırarak kontrol altında tutar. "Biz ve onlar"

1 Laura Nader, "Orientalisme, Occidentalisme and the Controle of Women", *Cultural Dynamics*, 2 (3), 1989, s. 323-355.